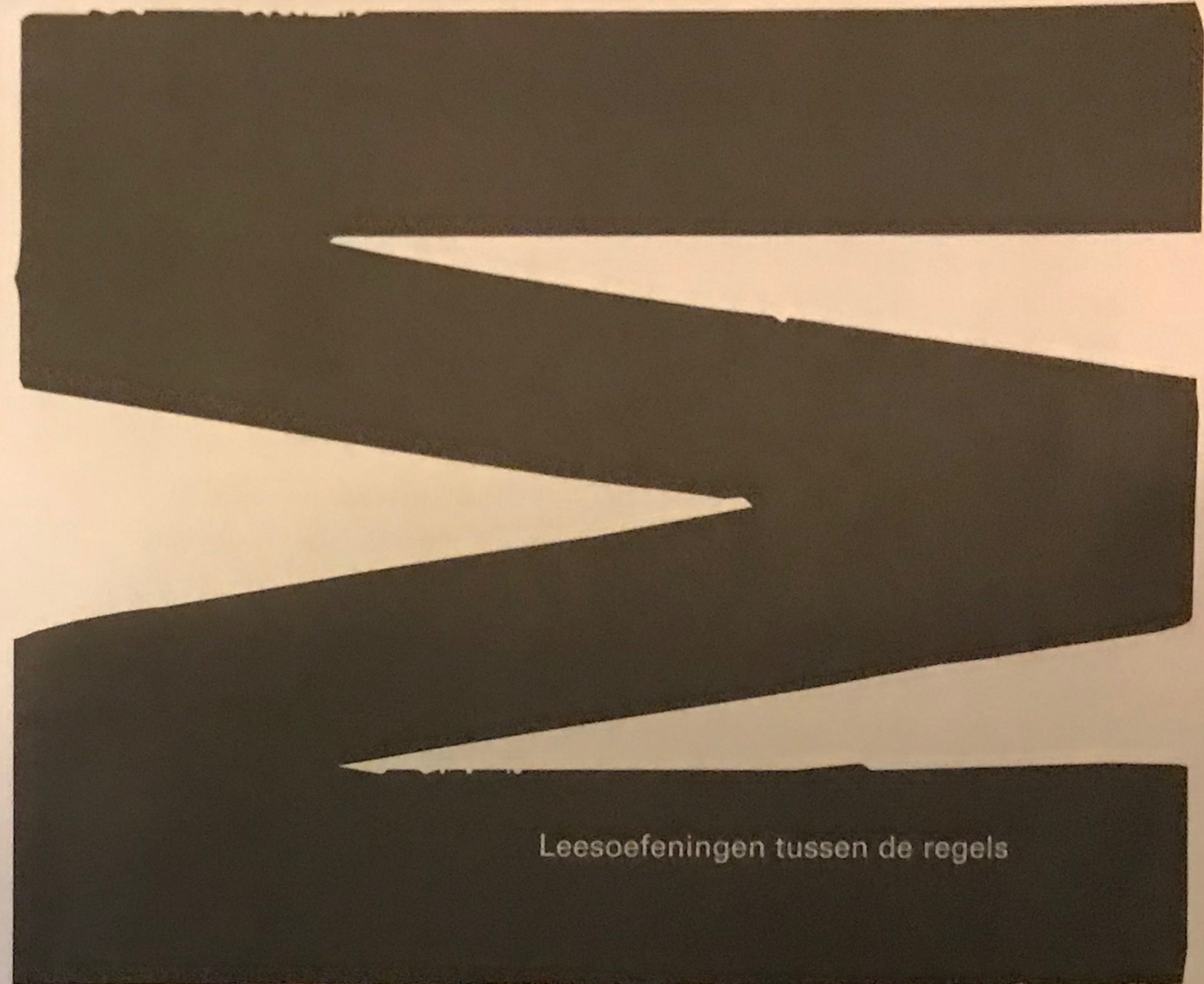

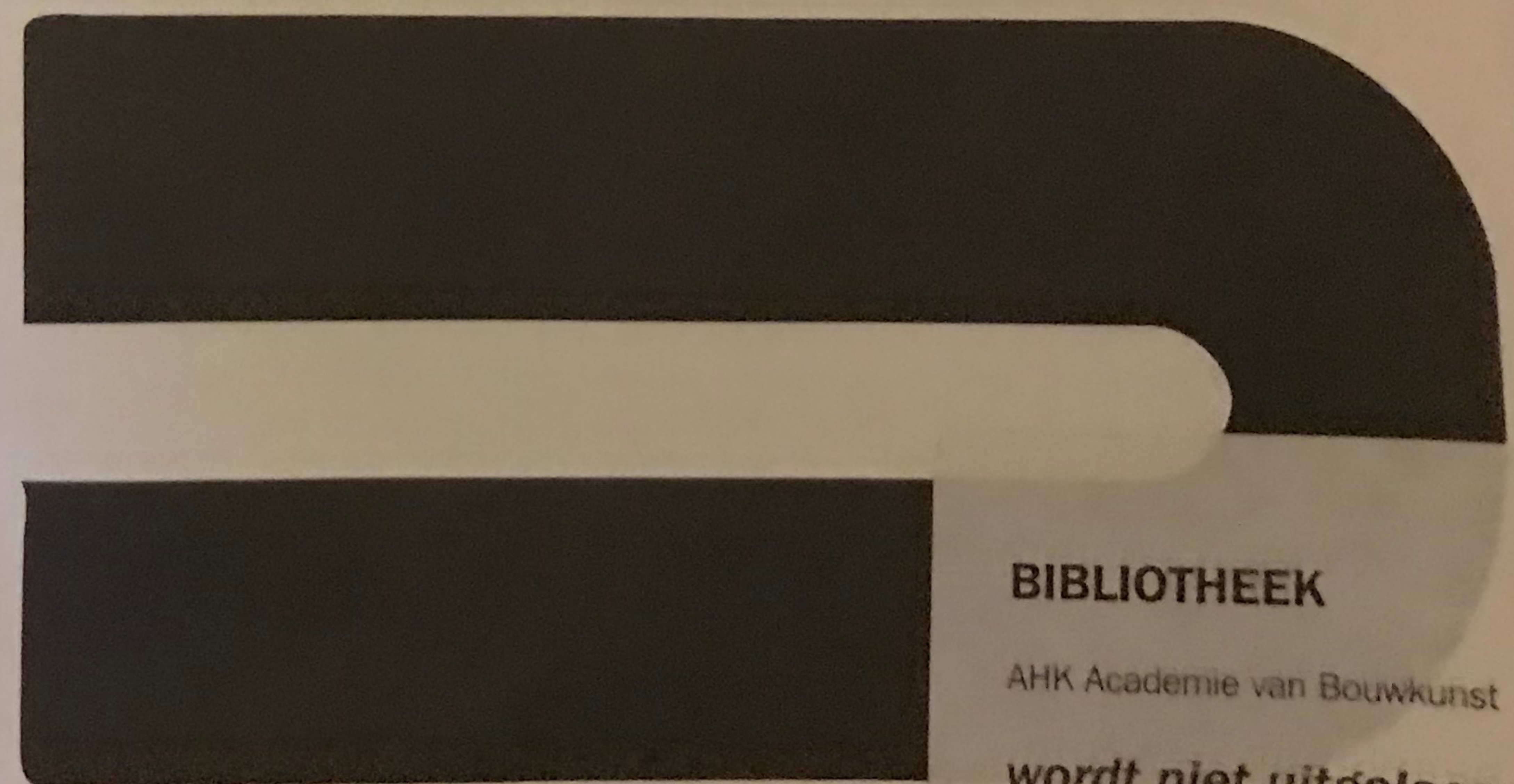
SEPT. 02

Forum

Tijdschrift voor architectuur

Leesoefeningen tussen de regels

BIBLIOTHEEK

AHK Academie van Bouwkunst

wordt niet uitgeleend

Tentoonstellingen gaan doorgaans over kijken: ze tonen een bijzondere visie op de betreffende materie; ze mikken – heimelijk – op overzicht, in ieder geval op nieuwe inzichten. Bij een tentoonstelling over vormgeving lijkt de concentratie op het visuele zelfs in dubbel opzicht onvermijdelijk. Toch wordt deze tentoonstelling over het tijdschrift Forum gepresenteerd als een reeks lees oefeningen.

Dat heeft natuurlijk te maken met de locatie. De Universiteitsbibliotheek Amsterdam is bij uitstek de plaats waar de traditie van lezen en studeren wordt bewaard. Bovendien ligt het accent op de lees-oefening. De tentoonstelling biedt niet meer dan een aanzet, een mogelijke benadering van de betekenis die aan de vormgeving van het architectuurtijdschrift Forum in de verschillende jaargangen kan worden toegekend. De inzet, zo zou je kunnen zeggen, is een poging tot herlezen van de specifieke vormopvattingen in de tijd. Dat is in essentie wat een tijdschrift toont, het schrijven van en ingeschreven zijn in een specifiek tijdvak.

Bijzonder aan Forum is dat het, als tijdschrift met wisselende redacties, vanaf 1946 een periode van 50 jaar visuele cultuur beslaat. Een uniek uitgangspunt dat in tweeërlei opzicht de mogelijkheid biedt voor een minder voorspelbare benadering van de naoorlogse geschiedenis van het Nederlands grafisch ontwerpen. Allereerst vermijdt de verbinding met het architectuurdebat de gangbare kunsthistorische indelingen, waarbij doorgaans de diversiteit van de achtereenvolgende ontwerpers en ontwerpen wordt gereduceerd tot een ongereflecteerde lineaire ontplooiing van het culturele erfgoed. Vervolgens levert de verbinding met de ontwikkelingsgeschiedenis van Forum een verfrissende restrictie ten aanzien van de gangbare decennium-periodisering. Met iedere redactiewisseling wordt steeds een andere ontwerper aangehouden. 50 jaar Forum laat zich zo indelen in pakweg 10 redactieperiodes met meer of minder significante ontwerpers als Friedrich Vordemberge Gildewart/Ger Boon, Jurriaan Schrofer, Kees Nieuwenhuijzen, Anthon Beeke/Swip Stolk, Izak Salomons, Evert Bloemsma/Jaap van Triest, Armand Mevis/Linda van Deursen, Hard Werken, Stephan Saaltink, Roelof Mulder en Jop van Bennekom.

Een aldus geconstrueerde benadering van de traditie van het ontwerpen is kwetsbaar, maar leidt wellicht eerder tot nieuwe overwegingen. Het stimuleert om tussen de geijkte regels door te zoeken naar andere verbindingen. Iets daarvan kan met de collectie Zeldzame en Kostbare Werken en de Typografische Bibliotheek van de UB worden getoond. Dat levert andere contexten en stelt in ieder geval de vraag naar de betekenis van het tijdschriftontwerp in relatie tot de hier gepresenteerde ontwerpers.

Een bijzondere geschiedenis

De geschiedenis van 50 jaar grafisch ontwerpen laat zich niet zomaar schrijven. Hoe breng je de verschillende lijnen in kaart; welke posities

kun je onderscheiden, welke verbindingen spelen een rol (zowel binnen het vakgebied als tussen de verschillende disciplines); hoe werken maatschappelijke tendensen door. En wat moet je met het netwerk van persoonlijke relaties en individuele beslissingen dat daar doorheen gevlochten is. Al met al een ondoorgrondelijk weefsel van samenhangende betekenislagen, waar je niet zomaar één draadje uit kan trekken.

Toch is dat precies wat deze tentoonstelling doet: het tijdschrift Forum wordt gebruikt als hefboom om op een ongebruikelijke wijze terug te kijken op 50 jaar Nederlands grafisch ontwerpen. Dat is om een aantal redenen legitiem. Het werkt als een eerste aanzet tot een – veel grondiger – onderzoek naar tijdschriftontwerp binnen het vakgebied. En het wijst op een merkwaardige omissie: hoewel ruimschoots gewaardeerd voor de ontwikkeling van het architectuurdebat, lijkt het bestaan van het tijdschrift Forum goeddeels uit het geheugen van de designgeschiedenis te zijn gewist. Verdringing wijst altijd op problematische motieven. De meest plausibele wijst op gemakzucht: zoals overal schrijven ook designhistorici de dominante interpretaties van elkaar over. Dat leidt gemakkelijk tot een vast canon van belangwekkende werken, personen en stromingen die, met de welbekende afbeeldingen, in alle standaardwerken terug te vinden zijn. Een minder vanzelfsprekende verklaring zou kunnen liggen in het vermoeden dat de status van de verschillende Forum-jaargangen ongewis en misschien zelfs onwelgevallig is. Een zekere openhartigheid, ongebondenheid en vrijmoedigheid zijn van meet af aan kenmerkend, zowel voor het inhoudelijke debat als voor de daarop geënte vormgeving. Het lijkt erop dat de ingetogen representatie die, zeker tijdens de wederopbouw, de Nederlandse openbaarheid en de visuele cultuur domineerde, geen ruimte bood voor andere geluiden. De voedingsbodem voor een serieuze designkritiek lijkt pas aan te vangen bij de opkomst van de grote bureaus: de professionalisering van het vak in de jaren 60 geldt dan als norm; kritiek of verzet wordt uitsluitend in het licht daarvan geïnterpreteerd. Hoe die professionele norm tot stand komt, blijft buiten beschouwing; aandacht voor andere posities verdwijnt. Een overzicht van de verschillende Forum episodes, zeker in de eerste fasen, draagt wellicht bij tot een iets genuanceerder kleuring.

1. periode een (1946—1959)

A et A – het begin

Forum, maandblad voor architectuur en gebonden kunsten, verschijnt voor het eerst in 1946 als uitgave van het Genootschap Architectura et Amicitia. Het genootschap, opgericht in 1855, draagt bij aan de ontwikkeling van de architectuur in Nederland en is ondermeer betrokken bij de oprichting van de Academie voor Bouwkunst en de BNA. Met toonaangevende architecten als Berlage, Wijdeveld, Rietveld, Stam, Bakema, Van Eyck, Hertzberger etc., mengt A et A zich voortdurend in

omslagontwerpen vertoont Boon meer en meer de kwaliteit van een vernieuwer. Waar hij eerst in de lijn van Vordemberge Gildewart het beeld vooral nog grafisch behandelt, getuigen zijn latere ontwerpen, door de expliciete toepassing van fotografie en de bijzondere uitsneden, van een opvallende zeggingskracht.

De vormgeving wordt geleidelijk professioneler: het stramien wordt explicieter en in jaargang 14 (1959) wordt voor het eerst een schreefloze letter (*Haas Normal Grotisque*) gebruikt. Het speciale GKf-nummer (jg.14, nr.5) lijkt de opmaat naar een overgang. Het omslag van Crouwel wijst, met zijn uitgesproken zakelijk elegante, bijna 'corporate' uitstraling, al vooruit naar het typische idioom dat in de jaren 60 het Nederlandse ontwerpen domineert. De voor deze special aangepaste 'masthead', *GKf + Forum*, oogt als een logo in de beste traditie van Josef Müller-Brockmann en Max Bill. Het wijst erop dat de Forum-redactie zich steeds explicieter openstelt voor de diversiteit van visueel experiment.

Het daaropvolgende nummer (jg.14, nr.6) komt in dat opzicht binnen als een mokerslag. Samengesteld en vormgegeven door een werkgroep uit de Liga Nieuw Beelden, demonstreren de vrije beeldcollages en typografische experimenten een onverbloemd statement van de centrale thematiek: integratie. 'Dit nummer wil', aldus het redactioneel, 'een verkenning zijn van één facet van de huidige cultuur: het streven naar verbondenheid der kunsten onderling en van deze met het dagelijks leven. (...) een stuk levende actualiteit, voor velen een noodzaak, en als zodanig slechts proefondervindelijk te vertolken. Het experiment van vandaag is de traditie van morgen. Het is dan ook de eerste voorwaarde voor de instandhouding en ontwikkeling van onze cultuur.'

2. periode twee (1959—1962)

Welvaartskritiek

De wederopbouw staat in Nederland al snel in het teken van groei en vooruitgang. Eind jaren 50 luidt het credo dan ook: welvaart. Handel en industrie gedijen en de bevolkingsaanwas is explosief. Er moest volop gebouwd worden, veel en vooral snel. 'Wie slechts kijken op statistiek en productie zijn tevreden maar niet voldaan', zo luidt de analyse van het *Ten geleide* van de nieuwe redactie (jg.14, nr.7). 'Wie zich echter afvragen of de resulterende gestalte het beste antwoord is op de tweeledige uitdaging: de ruimtenood lenigen én daarbij te zien op de mens en het leven van morgen, kunnen een gevoel van onbehagen niet onderdrukken.' Gecentreerd rond het thema: 'de mens en zijn ruimte' verlegt Forum daarom het accent van louter objectief registreren naar een doelgerichte stellingname. Voor deze nieuwe aanpak wordt een 'zo homogeen mogelijk team van in hoofdzaak jongere collega's' aangezocht. De fameuze redactie met Aldo van Eyck, Herman Hertzberger en Jurriaan Schrofer maakt zich, gevoed door existentie-

listische filosofieën, sterk voor een andere inrichting van de ruimte, waarbij het welzijn van het individu in zijn directe leefomgeving prevaleert boven een selectieve welvaart.

Met overtuigende beeldessays, waarbij ook veelvuldig uit andere culturele contexten wordt geput, en een even provocerend als poëtisch taalgebruik, worden al te steriele opvattingen van het naoorlogse Nieuwe Bouwen (planmatig, functioneel en beheersbaar) ter discussie gesteld. Jurriaan Schrofer (1926-1990), eerder assistent bij Dick Elffers, tekent in deze periode voor het typografisch ontwerp. Hij neemt, als een van de eersten, nadrukkelijk de positie in van ontwerper – redacteur. Vanaf het eerste nummer is duidelijk uit welke hoek de wind waait. Expressieve typografie, wisselingen van lettertype, corpgrootte en leesrichting, geven het blad een manifest-achtig karakter. Het tweede nummer (jg.14, nr.8: *drempel en ontmoeting – de gestalte van het tussen*) toont de kracht van Schrofers associatieve beeldgebruik. Een vergelijkbare aanpak is terug te vinden in fotoboeken die toen van zijn hand verschenen (vgl. *Kinderen in de grote stad*, met foto's van Oscar van Alphen; *Vuur aan zee*, Hoogovens – beide uit 1958). De vormgeving toont duidelijk dat Forum niet meer alleen wilde informeren, maar vanaf alle pagina's erop was gericht om te inspireren. Schrofer zet met zijn ontwerpovvatting duidelijk de toon en sindsdien bevindt Forum zich, een paar uitzonderingen daargelaten, in de voorhoede van het Nederlands grafisch ontwerpen.

3. periode drie (1964—1972)

Het klassieke forum – ware interdisciplinariteit

De redactiewisseling in 1964 prikkelt om verschillende redenen de verbeelding. Hoe verhoudt de nieuwe club zich tot haar manifeste voorgangers. En niet minder, hoe verhoudt de redactie zich tot de roerige ontwikkelingen in de tweede helft van de jaren 60. Vragen die je als beschouwer (achteraf) reikhalzend doen uitkijken.

De positie van de nieuwe redactie wordt in een uitvoerig redactioneel (jg.18, nr.1) omschreven als 'een vacuüm'. Een vorm van 'onzekerheid' waarover de nieuwe redactie zich desalniettemin verheugt. De visionaire uitstraling van de vorige redactie wordt niet gecontinueerd, daarvoor waren de standpunten te nauw verweven met de persoonlijkheden en omstandigheden. Die omstandigheden zijn zodanig in beweging dat Forum ruimte moet creëren om 'het wordingsproces van onze materiële omgeving te belichten en te stimuleren'. Het tot stand brengen van zo'n nieuwe materiële omgeving (de westerse welvaartsstaat) is niet slechts het werk van architecten en vormgevers. 'De problemen die van belang zijn voor onze toekomst worden niet meer opgelost binnen (...) specialismen, maar (...) in het niemandsland waar de zekerheden van het eigen werkterrein vervagen tot de onzekerheden van een algemeen menselijk probleem.' In plaats van de beschutte sfeer van 'een vaktechnische oecumene' wil Forum ruimte bieden voor

'speculatieve beschouwingen of indringende analyses' die elders niet aan bod komen.

Deze Forum-redactie kent expliciet een ingenieursmentaliteit (zie colofon): een open vizier, maar wel gedreven door een uiteindelijk welslagen – de maakbaarheid ten top. De aandacht is functioneel, problemen (zoals de eerste milieuvraagstukken) worden onderkend, maar lijken – nog niet – onoplosbaar. De vormgeving van Kees Nieuwenhuijzen (1933), voormalig assistent van Schrofer, beantwoordt hier volledig aan. Zijn ontwerpen zijn gelaagd, intelligent - beter nog, vernuftig: alles valt op z'n plek, met aandacht voor detail en nuance, zodat de verbeelding steeds wordt gestimuleerd. Het formaat wordt vierkant en met een consequent gehanteerd basisstramien vormen deze Forums een fraai voorbeeld van 'Zwitserse typografie' uit de lage landen. De omslagen zijn typografische experimenten binnen een strikt kader: een spel van herhalingen met de titel Forum levert een opmerkelijke reeks van wisselende patronen. Dat mogen we weten ook: alle voorafgaande omslagen worden, op klein formaat, naast elkaar afgebeeld aan de achterzijde van een voorliggend nummer. Daarmee wordt de voortgang van de (inmiddels) zes nummers per jaargang opmerkelijk gedocumenteerd. De Forum-ontwerpen van Nieuwenhuijzen vormen de uitdrukking van een rationeel betoog (vgl. zijn boekverzorging voor het literaire tijdschrift *Raster*). Ze zijn, in overeenstemming met de toonaangevende ontwerpcultuur in die tijd (Total Design, Tel Design, BRS) de bevestiging van een – in aanleg – hoogontwikkelde, industriële samenleving, waarin alles onder controle is. Vergeleken met Schrofer zijn Nieuwenhuijzens ontwerpen formeler en schoner; de beeldessays verdwijnen, Forum informeert weer, maar wel over de vakgrenzen heen – getuige o.a. de special over Peter Schats opera *Labyrint* (jg.18, nr.5/6). De Forums van Nieuwenhuijzen zijn pertinent schreefloos (*Folio*), zoals zijn positie in de redactie steeds gekenmerkt wordt door een minimale distantie (van een witregel).

4. periode vier (1972—1980)

Vertraagd protest

Vanaf 1965 verschijnt Forum steeds onregelmatiger. Financiële onafhankelijkheid garandeert misschien eigenzinnigheid, het maakt tegelijk kwetsbaar. Dat leidt ondermeer tot een enigszins vertraagde reflectie op de turbulente maatschappelijke veranderingen eind jaren 60. Provo, de democratiseringsbeweging maar ook de aanleg van de metro en andere stedenbouwkundige ontwikkelingen in Amsterdam vragen om een andere redactionele opvatting. Pas in 1972 heeft A et A zijn zaken op orde en kan met overtuigend enthousiasme een nieuwe redactie aan de slag. Getuige de bijlage bij het laatste nummer uit de vorige jaargang (22, nr.6) heeft deze ploeg, met Bekaert, Rijnboutt en de 'jonge ontwerpers' Anthon Beeke (1940) en Swip Stolk (1944), niet stilgezeten: het traject voor de eerstvolgende jaargang met 6 nummers is

al uitgestippeld; en jaargang 24 volgt daar even soepel achteraan. Forum wordt in deze periode podium van het alledaagse: culturele spreekbuis van de straat. Themanummers met titels als *De straat* (jg.23, nr.2), of een special over de sanering van de *Amsterdamse Spaarndammerbuurt* (jg.23, nr.3) spreken boekdelen. De vormgeving toont, in lijn met de verbeeldingsmacht van de protestbeweging, alle sporen van de tegencultuur. Ieder nummer oogt volslagen anders. Alles is mogelijk. In ieder geval wordt elk vormexperiment gewaagd dat zich verzet tegen de canon in het grafisch ontwerpen, waarin normalisatie en standaardisatie domineren. Spontanistisch vormgevoel levert Forum-nummers als dossiermappen met alle denkbare losbladige informatie.

Na een volgend crisisjaar (1974), waarin Forum ternauwernood aan faillissement ontsnapt, komen de ontwerpers – opmerkelijk genoeg – met een reeks strak gestandaardiseerde jaargangen. Wellicht een voorbode van Beekes kortstondige verblijf bij Total Design. De omslagen hebben een vast formaat, per jaargang één kleur en een 'masthead' die sterk refereert aan de tijd van Berlage. De serieuze monografie, waarmee Forum zich toen ook wilde profileren (o.a. Wijdeveld en William Morris) lijkt hier toonaangevend voor een (betaalbaar) andere vormgeving. Evengoed staan Beeke en Stolk met hun eerste twee jaargangen Forum model voor de 'jonge hondenmentaliteit'. Sindsdien geldt het persoonlijk gemotiveerde, oproerige vormexperiment (soms abusievelijk aangemerkt als persoonlijke engagement) als een van de pijlers van eigenzinnigheid in het Nederlands grafisch ontwerpen. In feite laten zij zien dat de tijd rijp is voor zo ongeveer elke visuele representatie – als deze maar met hartstocht en (ambachtelijke) toewijding tot stand komt (vgl. Beekes ontwerpen voor het opinieblad *Hollands Diep* en zijn affiches voor toneelgroep Globe; of Stolks kalenders voor De Boer & Vink en de complete styling van VARA-tv).

5. periode vijf (1980—1984/1984—1987/1988)

Professioneel informeren

Forum leidt nog immer een kwakkelend bestaan – op sterven na dood, weet het steeds als een Feniks uit de as te herrijzen. Dat draagt niet perse bij aan een constante kwaliteit. Met de redactie van 1980 (rond Izak Salomons, die ook de vormgeving doet) lijkt Forum zich, na vele jaargangen van experiment en debat, voor het eerst terug te trekken op het terrein van de eigen discipline. Het wordt, zo vermeldt het redactioneel (*Een nieuw begin*), 'een blad van, voor en door ontwerpers'.

Vanaf 1984 lijkt Forum vervolgens op allerlei vlak aan professionaliteit te winnen. Een redactieraad met connecties in de drukkerswereld, financiële stabiliteit (WVC-subsidie) en tenslotte een afgewogen redactie met frisse impulsen (Peter Loerakker, Madeleine Steigenga, Bart Lootsma) om de meest recente ontwikkelingen in de architectuur

(postmodernisme, OMA) over het voetlicht te brengen. De redactie loopt als een gesmeerde machine, strikt volgens schema - maar wel een schema als belofte: thema's (zoals *Referenties, Routing, Concept, Techniek* etc) liggen al per jaargang vast; de redactie blijft drie jaar aan en maakt in die tijd 12 nummers; tweetaligheid wordt systematisch voor de volledige tekst toegepast. Even doortimmerd oogt ook de vormgeving van Jaap van Triest (1957) en Evert Bloemsma (1958). Ze hebben kort daarvoor tijdens hun studie aan de Academie in Arnhem - waar Jurriaan Schrofer dan directeur is - de reader *Panorama van de avant-gardes* (1981) vormgegeven. Deze publicatie over architectuur in de twintigste eeuw is caleidoscopisch van opzet en uiterst nauwkeurig gedocumenteerd. Een zelfde benadering tekent de drie jaargangen Forum-vormgeving. Kijken wat maximaal haalbaar is. Dat geldt bijvoorbeeld voor het nieuwe formaat. Dat geldt ook voor de mise-en-page en de vervlechting van de enorme hoeveelheid beeld- en tekstmateriaal, tot in het kleinste detail. Het laatste nummer (jg.31, nr.4) vormt als hoogstandje van archiveringskunst de kroon op drie jaar 'werk'.

Onzichtbaar maar niet minder essentieel is de overgang naar de toepassing van geavanceerde zettechnieken (Berthold), waardoor een pagina voor het eerst volledig kan worden opgemaakt en de ontwerper steeds meer greep krijgt op de definitieve verschijningsvorm van het ontwerp (zie Van Triest - *Galeislaven en rekentuig: drukkers, ontwerpers en de vooruitgang*, 1997)

In 1988 treedt een nieuwe redactie aan (Van Berkel, Bos en Lootsma), die de lijn van de vorige jaargangen lijkt voort te zetten. Nog steeds de thematische benadering, hoewel nu enigszins geacheveerder van toon: *De huid van de stad; Het moment in de architectuur* etc. Inhoudelijk lijkt het professionele statuut uit te monden in een enigszins bedeesd geïnformeerde correctheid. De vormgeving die voor een jaar (jg.32) in handen is van Armand Mevis (1963), Linda van Deursen (1961) en Peter Kingma, lijkt de doortimmerdheid van de voorgaande jaargangen te evenaren. Stevige omslagen, met overlans gekanteld beeld en typografie, die over de voor- en achterzijde te lezen zijn als mini-affiches van het inhoudelijke thema. Desondanks blijft de vormgeving van het binnenwerk formeel van aard en lijkt - i.t.t. de ontwerpen van Van Triest en Bloemsma - voornamelijk over zichzelf te gaan. Een direct verband tussen vorm en inhoud is daarmee verdwenen. Deze Forum-ontwerpen vormen, met ander werk van Mevis & Van Deursen uit die tijd, de uitdrukking van een specifiek ontwerpidoom dat het best valt te karakteriseren als een poging tot revitalisering van de typografische sfeer van de historische avant-garde. (Vgl. *het Jaarverslag Fonds BKVB*, 1988; of *Best verzorgde boeken-catalogus 1988*, [1989], dat in alle opzichten sterke overeenkomsten vertoont met *Die Neue Typographie* van Jan Tschichold uit 1928 en het idioom dat daarin naar voren wordt gebracht).

6. periode zes (1989—1990)

De draad van Ariadne

Vanaf 1989 verzorgt Hard Werken voor een vijftal nummers (jg.33-34) het zogeheten basisconcept, zo meldt het colofon. Het feitelijke werk is in handen van Titus Vegter/HPU. Een ongelukkige combinatie: het geheel maakt een tamelijk ongeïnspireerde indruk; zelfs de thema's (*In de stad van Piranesi; De Eindhovense school; De stad - een plein* etc.) lijken een allegaartje. Het verband tussen vorm en inhoud is nu volledig weg - of het moeten de leporello's in het Piranesi-nummer zijn: deze Forums hadden evengoed over tuinbouw of wat dan ook kunnen gaan. Van de opstandigheid van het tijdschrift *Hard Werken*, waarmee het gelijknamige Rotterdamse collectief in 1979 de gemoederen in het grafisch ontwerpen danig beroerde, lijkt 10 jaar later nagenoeg niets meer terug te vinden.

7. periode zeven (1991—1995)

Les extrêmes se touchent

Van 1991 tot 1995 treedt Typography & other serious matters, het ontwerp bureau mede opgericht door Stephan Saaltink (1953), als vormgever van Forum aan. Saaltink is typograaf en boekontwerper in hart en nieren. Hij houdt van boeken en van ingewikkelde (technische) problemen bij de opmaak van het binnenwerk. Forum wordt onder zijn handen een stuk kleiner, vierkant en ademt de sfeer van een literair tijdschrift in boekvorm. De afzonderlijke nummers zijn eigenlijk monografieën (over Staal of Wijdeveld) of specials (over Struycken of Gunnar Daan), met de sereniteit van een poëziebundel. Hier speelt de uitdaging om een 'onnadrukkelijk tijdschrift' te maken, waarin met formele argumenten subtiele oplossingen gevonden worden. Alle koppen zijn in eenzelfde corps gezet, met variërende zetspiegels wordt gelaagdheid in de pagina gebracht. Maar voor het overige blijft de eerste indruk opzettelijk vlak - het kleine vierkante formaat vermijdt bewust beweging, ritme of richting. Er is geen onderlinge hiërarchie, wat nog eens wordt onderstreept door de consequent gelijke lengte van de tweetalige tekstversies. Tussen alle rumoer krijgt Forum met deze vormgeving juist een tamelijk afwijkend, uitgesproken gezicht.

Met jaargang 38 lijkt Forum een ommezwaai van 180 graden te maken. De redactie, met Winy Maas, Lars Spuybroek en 'chairman' Roelof Mulder (1962) als vormgever, brengt drie uitgesproken heftige nummers uit, getiteld: *Comfort, Het Publieke, Massa*. Oorspronkelijk was nog een vierde nummer (*Angst*) voorzien, waarmee deze redactie verschillende thema's inhoudelijk tegenover elkaar wilde plaatsen - zover is het echter niet gekomen. De drie nummers zijn overdonderend: Forum gaat niet meer (in enge zin) over architectuur. Het wordt een podium voor dynamische beelden uit de jeugdcultuur, en de ontwerper heeft het podium volledig veroverd. Forum is een disco geworden, waar Mulder als veejay de gemoederen opzweept tot extatische

hoogten. Net als zijn ontwerpen voor modemerken (Diesel, Daniel Poole) zijn deze Forums, zij het onbedoeld, vooral bladerboeken en daardoor uiteindelijk tamelijk vrijblijvend.

8. periode acht (1998—2002)

Re-animatie

Na het bombardement van jaargang 38, neemt Forum in 1998 de draad weer op om inspirerende thema's uit de architectuur en stedelijke omgeving op een meer begrijpelijke manier te presenteren. De nieuwe redactie, rond Herman Verkerk en de ontwerpers Jop van Bennekom (1970) en Erik Wong, stelt zich daarbij vooral ten doel om het alledaagse op een directe manier te tonen. *Forum Magazine*, gepositioneerd als lifestyle blad, vestigt met minder voor de handliggende thema's als *Over het hek; Om de haard; Berging; De gang*, de aandacht op een andere benadering van het (architectonisch) kijken. De interesse gaat daarbij uit naar de grensvlakken, de ogenschijnlijk niet noemenswaardige aspecten van het ontwerp. De vormgeving van de nummers is uiterst concreet en voor ieder herkenbaar. Het ontwerp staat, net als bij andere tijdschriftontwerpen van Van Bennekom (vgl. *Re-; Blvd*), onder het teken van de *re-animatie* van de menselijke maat. De foto's op de eerste omslagen tonen mensen in hun dagelijkse omgeving, als reactie op een abstract, onbewoonbare architectuur.

Na jaargang 39, die met de Designprijs 2001 is bekroond, brengt deze redactie als appendix nog een soort special uit: *Forum Magazine Volume 40 – Weekend Agenda 2002*. In de epiloog, slim genoeg voorzien van de titel *Opnieuw beginnen* (het leidmotief bij uitstek van Forum over alle jaren heen), wordt op paradoxale wijze vastgesteld dat 'de noodzaak voor een tijdschrift als Forum vandaag de dag verdwenen lijkt'. Het specifieke kenmerk van Forum: ruimte bieden aan architecten en ontwerpers om hun visie op architectuur te presenteren, is door de omstandigheden ingehaald. Iedereen is inmiddels in staat om op elke denkbare wijze zijn gedachtegoed te publiceren. Echter veel van die publicaties gaan mank aan 'zelfpromotie'. Er vindt geen enkele confrontatie plaats met een wereld buiten de grenzen van het eigen universum – waarmee, zo dunkt me, impliciet een kritische noot wordt gekraakt over het eigen Weekend nummer! 'Daarmee', zo besluit de epiloog, 'presenteert zich opnieuw de noodzaak voor de oorspronkelijke functie van Forum als ontmoetingsplaats.' Natuurlijk op een nieuwe manier, in een andere gedaante: ontdaan van een gemeenschappelijke noemer of ideologie, en in dit tijdsgewricht uitdrukkelijk fragmentarischer. Maar de hoop wordt uitgesproken 'dat de erfgenamen van Forum gevoelig zullen blijven voor de specifieke traditie en functie: een tijdschrift voor en door architecten, zonder elke mogelijke gebruiker uit te sluiten'.

Wat dit inhoudt, lezen we in het *Voorwoord* van Aron Betsky, die wijst op een groeiende tegenbeweging tegen het 'altijd affe en altijd

nieuwe of moderne' dat zo kenmerkend is voor de Nederlandse (ontwerp)cultuur. In die tegenbeweging wordt de kunst van het assembleren gekoesterd als mogelijkheid om voortdurend onze wereld te kunnen herscheppen: een *re-think* en *re-use* van bestaande materialen en voorwerpen. Dat is wat deze Weekend Agenda uiteindelijk toont en beschrijft. In de Inleiding op dit nummer wordt met ferme woorden beweerd dat 'Forum Magazine hiermee de beschouwende rol van zich afschudt en daarmee het eerste architectuurtijdschrift is dat niet zozeer representeert, maar zijn eigen bouwsels voortbrengt'. Het blijft gevaarlijk, zo zie je maar, om *oorspronkelijke* beweringen te doen...

Tussentijdse balans

Laten we, tot slot, een aantal vragen formuleren als aanzet voor verder onderzoek. De tentoonstelling kiest met opzet voor de restrictie: het tijdschrift Forum als hefboom om terug te blikken op 50 jaar Nederlands grafisch ontwerpen. De concentratie op Forum is een uiterst geschikte inperking. Het wijst in zijn beperking steeds ook naar bredere contexten. Het stelt in zijn algemeenheid de vraag naar opvattingen van tijdschriftontwerp – en naar de betekenis van het tijdschrift voor (de ontwikkeling van) het grafisch ontwerpen. Het stelt, specifieker, ook de vraag naar het onderscheid tussen vormgeving als zelfreflectie en vormgeving als uitdrukking van een elders gedefinieerde inhoud. De verbinding van vorm en inhoud is voor Forum nooit vrijblijvend, het is geen in zichzelf gekeerd designertijdschrift: Forum is een maandblad voor architectuur en gebonden kunsten. De naam valt hier samen met de intentie: 'forum', ontmoetingsplaats voor uiteenlopende opvattingen, over de grenzen van afzonderlijke disciplines heen.

Een uitvoeriger onderzoek zou moeten toetsen hoe deze verbinding van vorm en (een door het architectuurdebat bepaalde) inhoud kan worden gekwalificeerd. De hier gepresenteerde analyse biedt daartoe een eerste aanzet, maar wat ondermeer ontbreekt is een periodegewijze vergelijking van de Forum-vormgeving met toonaangevende tijdschriften, zoals het *Drukkersweekblad*, de *Kwadratbladen*, *Hard Werken*, *Furore*, *Typ*, *Blvd*, *Re-; Blvd*; maar ook met internationale tijdschriften als *Zone*, *The Face*, *Raygun*, *Emigre*, *Colors* – om er maar een paar te noemen.¹

Wat ook nader onderzoek verdient, is de positie van een aantal cruciale Forum-ontwerpers. De periodisering op het ritme van de verschillende redactiewisselingen biedt ruimte voor de constructie van een andere traditie, waarin het vrijmoedige vormonderzoek steeds van essentieel belang is voor de inhoudelijke interpretatie. Opmerkelijk in dat opzicht is natuurlijk de positie van *Jurriaan Schrofer*. Hij vormt, als

¹ Voor een uitvoerig overzicht van naoorlogse tijdschriftontwerp, zie: Chris Fagan (red.), *Magazine Design*, uitg.

Rotterdam SA, 1989
Patrik Andersson & Judith Stangren (red.), *Inside Magazines*, uitg. BIS, 2000

voormalig assistent van Dick Elffers, de verbindende schakel tussen de erflaters van het Nederlands grafische ontwerpen en een aantal volgende Forum-ontwerpers. De verbinding met Nieuwenhuizen is expliciet, met Bloemsma & Van Triest wat indirecter, maar niet minder significant. Wellicht loopt er, vanwege Schrofers positie als directeur van de Academie in Arnhem, zelfs nog een lijn (via Karel Martens) door naar Stephan Saaltink. Deze 'genealogische' lijn duidt op een verbinding, maar staat niet gelijk met een uniforme opvatting – verre van dat. De verwantschap evenals de verschillen zouden juist in kaart moeten worden gebracht; dat zou ook een ander licht kunnen werpen op het toenmalige modernismedebat, waarin de vraag naar rationalisering en systeemdenken tegenover een (onmogelijk) humanisme een belangrijke rol speelde.

Minder duidelijk, maar daarom niet van minder belang, is de positie van Beeke & Stolk (alleen al vanwege de verbinding van Beeke en Schrofer in Total Design). Hun ongebreideld vormexperiment lijkt onderhuids door te verwijzen naar Roelof Mulder. De thematiek van het alledaagse (en de straat) duikt in geactualiseerde vorm bij Van Bennekom weer op. Als breder kader lijkt hier de vraag naar een uiterst precieze invulling van de noties *tegenbeweging* en *persoonlijke ervaring* in kunst en vormgeving van essentieel belang.

In het verlengde hiervan zou de nog niet zo uitgesproken, maar inmiddels tamelijk significante positie van het ontwerpersduo Mevis & Van Deursen kunnen worden gezien. Hun invloed op een hele generatie jonge ontwerpers – vanwege docentschappen aan de Rietveld- en Jan van Eyck Academie – is niet meer weg te cijferen. De ontwerp-opvattingen van Mevis & Van Deursen (en generatiegenoten als Lex Reitsma en Irma Boom) zijn gevoed in de jaren 80 en markeren een zichtbare breuk. Voortbordurend op het persoonlijke statement (bij Beeke, Stolk, Van Toorn of Wild Plakken voorsnog gelegitimeerd door de verbinding met maatschappelijke thema's), wordt de aandacht nu verlegd naar een zichtbare vorm van zelfexpressie, waarmee het ontwerp op gespannen voet komt te staan met de restricties van de opdracht. 'Vorm en inhoud liggen, zeker binnen de ruimte van het tijdschrift, niet meer in elkaars verlengde' – zo bevestigt Armand Mevis nadrukkelijk in zijn inleiding op *OHNO another magazine*.² Voor een beter begrip van deze breuk is de verbinding met de positie van 'new wave' ontwerpers als Hard Werken, Max Kisman en in het buitenland Neville Brody, Bruce Mau en David Carson essentieel.

De breuk die Mevis & Van Deursen markeren wijst in zekere zin al vooruit op het zelfgeïnitieerde, kleinschalige tijdschriftconcept, waarmee Jop van Bennekom zich nadrukkelijk manifesteert. Opvallend aan deze opvatting van het tijdschrift is dat het steeds meer in dienst komt te staan van de zelfpromotie van de ontwerper(s). Het 'kleinschalige' dat een tijdschrift als *Re-* of *Butt*, maar ook varianten als *Sec.*, *Catalogue*, *Asianpunkboy*, *Index*, *Purple*, *Very* etc. kenmerkt, wordt in

dubbele zin als een 'nieuw soort idealisme' geïnterpreteerd.³ Het mikt op een kleine kring van vrienden en vertrouwden – en kan zo heel bescheiden, alledaags familiale thema's (in vorm en inhoud) aansnijden. Het neemt tegelijk het heft in eigen handen: er wordt niet om ruimte gevraagd, die wordt toegeëigend – zonder enige reserve en ook nu zowel qua vorm als inhoud. Het particuliere, ogenschijnlijk intieme, is uitgangspunt voor (openbare) publicatie.

Deze opvatting toont de meest prominente vorm van actuele *re-presentatie*: de wens om vooral een *ander* tijdschrift te maken. De klemtoon op het andere beoogt de onafhankelijkheid, los van elke ideologische positie of tegenstelling (modern – postmodern), te waarborgen. Dat lijkt alleen mogelijk door, op de huid van de tegenwoordige tijd, de 'ervaringen van het hier en nu te laten zien'. Dat is de kwaliteit van het tijdschriftontwerp van dit moment: het toont in een onbevange (post-ideologische) beeldtaal wat ons raakt – en weet ons bovendien nog te inspireren. De herhaling, het *re-think* of *re-use*, leidt niet perse tot meer diepgang of begrip: 'het creëert herkenning en gewenning – een *ander* soort begrip'.⁴

Hier stuiten we op een essentiële vraag. In de traditie van het grafisch ontwerpen is, naast het documenteren van de tijd (registratie), altijd een belangrijke rol toegekend aan een ander aspect: de aanzet tot interpretatie. In die lijn van opvattingen documenteert een ontwerp niet alleen, het draagt er tegelijk aan bij dat de informatie wordt gewogen, gesitueerd, dat er verbindingen worden gelegd en betekenis kan ontstaan. Het ontwerp representeert in die visie niet alleen de mogelijkheden van het moment, het neemt ook stelling. Het opent de blik voor andere mogelijkheden – het differentieert – en stimuleert de argumentatie. Het is misschien minder opzichtig, maar heeft een beduidend lange adem. De persoonlijke ervaring van het hier en nu is niet de enige referentie, het ontwerp speelt in op andere betekenislagen die als het ware tussen de regels door oplichten. Een diepgravender onderzoek ontkomt niet aan de vraag of de recente zelfgeïnitieerde tijdschriftontwerpen zich bewust tevreden stellen met een opwindende representatie van de ervaringen van het hier en nu: 'een now & here dat als nowhere'⁵ aan de greep van iedere interpretatie ontsnapt.

2 'Magazines are a medium in which the designer is not dependent on the content and therefore has a greater opportunity for self-expression' – aldus Mevis in het Editorial on magazines, p. 1, in: Dawn

Barrett & Armand Mevis (red.), *OHNO another magazine*, uitg. JvE-Academie, 1999

3 Zie inleiding *OHNO*, idem, p. 1

4 Zie Patrik Andersson: *Beyond Magazines*, p. 16-

17, in: *Inside Magazines* (idem)

5 *Beyond Magazines* (idem), p. 17

2000 T 181002

Tentoonstellingszaal

Universiteitsbibliotheek Amsterdam

Singel 425 | maandag t/m vrijdag

13.00 tot 17.00 uur | Toegang gratis

Een project van de
Werkplaats Typografie

Wigger Bierma
Corina Cotorobai
Hans Gremmen
Ewan Lentjes (tekst)
Connie Nijman
Nienke Terpsma

